

HERCZOG NOÉMI

A NEONZÖLD HATÁSA AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSRE

...NYITOTT MŰZEUM... *Részvétel, együttműködés, társadalmi múzeum*

Szerk.: Frazon Zsófia (Néprajzi Múzeum, 2018)

TA hatvanas években pszichológiai kutatás indult arról, létezhet-e összefüggés a munkahelyi státus és a halálnemek közt. A kilencvenes évek végén elérhetővé váló eredményekből aztán kiderült, hogy például a szívinfarktus messze jobban fenyegeti a szalagnál álló munkást, mint a felsővezetőt. Az ok természetesen a kedvezőtlen környezeti feltételekkel függ össze, amely környezet azonban nemcsak az egészségtelen étkezést vagy a szmogtól fokozottan veszélyeztetett tömegközlekedést jelenti, hanem azt is, hogy az előbbi csoport tagjai munkájuk során jóval ritkábban hozhatnak *saját döntéseket*. Arra pedig végképp nincsenek felhatalmazva, hogy *munkájuk játékszabályait saját maguk alakítsák, és akár meg is kérdőjelezzék azokat*.¹

[1] Prof M. G. Marmot, S. Stansfeld, C. Patel, F. North, J. Head, I. White, E. Brunner, A. Feeney, G. Davey Smith: *Health inequalities among British civil servants: the Whitehall II study. The Lancet, Volume 337, Issue 8754, 8 June 1991, Pages 1387-1393.*

¶ Miközben ma politikai szinten egyre többek tapasztalata, hogy elveszítettük a cselekvés lehetőségét, és mindez a vita műfajának általános megszűnésében is megnyilvánul, világos, hogy a döntés esélye számunkra kardinális, egyenesen életbevágó. Nem véletlen, hogy az említett kutatással azonos évtizedben megszülető és szintén a társadalmi egyenlőtlenségekre válaszoló „társadalmi részvétel ideájához” a legtöbben szintén azokat a projekteket sorolják, amelyek a „részvétel” címszó alatt nemcsak az önmagáért való „aktivitást”, de demokratikus alapon a játékszabályok *alakításának* lehetőségét is felkínálják. Ez derül ki legalábbis a Néprajzi Múzeum MaDok kutatása eredményeként megszületett ...NYITOTT MŰZEUM... című kötetből, amely ugyancsak abból indul ki, hogy a részvételre és együttműködésre épülő projektekről nem lehetséges hitelesen beszélni anélkül, hogy ez a működési elv ne jelenjen meg úgy a *munkafolyamatban*, mint a kötet *olvashatóságában*.

¶ Nem csak arra az alapvetésre gondolok, hogy a kutatócsoport tagjai „google docs-ban” dolgoztak, vagyis egymás szerkesztőivé válhattak: ki-ki saját szakmai területéről nézve javasolhatott újabb szempontokat és segíthetett árnyalni a másik gondolkodását, a megfogalmazást, kialakulhattak viták. De aki ránéz a ritka igényes kiállítású kötetre, már a layoutból is következtethet a részvétel lehetőségére, hiszen ez tulajdonképpen egy „többszólamú lexikon”: pontos (amennyiben lehatárolt) definíciók helyett többféle szemléletet és további kérdéseket kínál a maga nehezen beazonosítható (valahol a „fű” és „neon” zöld közötti árnyalatú?) post-itjei, kiemelései és üres oldalai segítségével (szerepel

„többszólamúság” szócikk is a kötetben!). Ez az arculat láthatóan képes formai – tehát tipográfiai – választ is kínálni a kötet témáját képező részvételre és együttműködésre épülő, többszólamú munkafolyamatra.

- ¶ Több lehetséges asszociáció mellett akár eszünkbe juthat róla a zsidó kultúra szóbeli hagyományát, a különböző, de egymást felül nem író értelmezéseket rögzítő Talmud; és történetesen ez az oka annak is, hogy ebben az írásban a ...NYITOTT MÚZEUM...-ot „misnának” (a *Talmud* központi szövegének) fogom tekinteni. Mégpedig azért, hogy hagyományos kritikairás helyett *talmudi kommentárt* fűzhessek hozzá. Kritikát már csak személyes érintettségem okán sem írhatok (a kötet rokon szemléletű szerzőinek egyike a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár igazgatója – amely intézmény munkatársa vagyok –, másikuk pedig szó szerint közeli rokonom). De azért is döntöttem inkább „kommentár” mellett, mert a ...NYITOTT MÚZEUM... szimpatikus tipográfiája olyan szemléletet jelez, amelyben egyébként is érintettnek érzem magam, és amelyhez éppen ezért a megszokottnál személyesebben szeretnék hozzászólni.
- ¶ Tehát most a layoutról lesz szó: hiszen ez a dizájn éppen a kutatás tárgyát képező, együttműködésen és részvételen alapuló projektek szempontjából kulcskérdés.
- ¶ Ha ránézünk a könyvre, látjuk például, hogy nincs benne kép. Kizárólag szöveg, no meg a már említett post-itek, kiemelések és üres – az olvasót játékosan részvételre buzdító! – oldalak. Párhuzamosan szerkesztett, mégis elkülönülő megközelítések. Mintha csak a Talmud alapszövegét körülölelő kommentárok kortárs továbbgondolása jelenne meg egy muzeológiai kötet grafikájában. A de_form stúdió – Demeczky Nóra, Déri Enikő – tipográfiája letisztult és erőteljes formában közli, hogy a kötet szerzői nem egyetlen, kitüntetett, tekintélyelvű álláspont és módszertan bemutatását tűzték ki célul a részvételi művészeti projektek, ezen belül elsősorban a múzeumi gyakorlatok bemutatásában. Üres oldalaival, párhuzamosan megjelenített, talmudian tördelt arculatával ez a könyv arra törekszik, hogy bevonja az olvasót. Akinek – kénytelen kellelten – e párhuzamos vélemények közt résztvevővé kell válnia: mert ki kell hogy alakítsa saját választait.
- ¶ A múzeumok részvételi gyakorlatában fontos a külsős partnerek tudása, tapasztalata, véleménye és gondolkodása. A nyitott múzeum integrálja e tudásokat és gondolatokat, teret és üres felületeket teremt bemutatásukra, így formálja

Ki-ki saját szakmai területéről nézve javasolhatott újabb szempontokat és segíthetett árnyalni a másik gondolkodását, a megfogalmazást, kialakulhattak viták.

gondolkodását és közegét. A kézikönyv üres oldalai és a kötethez készült szövegkiemelő az olvasó számára kínál lehetőséget az üres helyek feltöltésére, firkák és kommentárok elhelyezésére.

¶ A ...NYITOTT MÚZEUM... fülszövege tehát már a könyv elolvasása előtt felszólít minket a firkálásra – vagyis szimbolikusan az Umberto Eco-i aktív befogadásra, a *gondolkodásra*. A szerzők és a tervezők ezáltal implicite jelzik, hogy ideális olvasójuk „rendetlen”, például szereti összefirkálni a könyveket. Ha nem volt az korábban, hát e könyv segítségével még azzá válhat! Ők, a rendetlenek azok, akik e kötet „rendes” olvasói lehetnek, és akik ösztönösen vagy e kötet segítségével képesek (ké válhatnak) zsigerileg berzenkedni a firkálás egyezményes tilalma ellen (elképzeltető, hogy néhány könyvtári könyvben már meg is szegték azt).

[2] Mint azt az egyik kötetbemutató alkalmával Szakács Eszter (tranzit.hu) elmondta, illetve ahogyan a kötetben is szerepel, az amerikai újbaloldal kifejezését, a társadalmi igazságosság jövőjét előre vetítő „prefiguratív politika” fogalmát megalkotói a régi baloldal kritikájára, egymás közti elnyomó jellegére és annak demonstrációjára használták, hogy a gyakorlatban mégsem valósítható meg százszezálékosan a hatalmi viszonyok vágott és teljes felfüggesztése.

¶ A részvételen és együttműködésen alapuló kezdeményezéseket gyakran támadják azzal, hogy a tekintélyekkel való szembenállásuk ellenére szintén hajlamosak az elnyomásra (elsősorban saját résztvevőikkel szemben).² A tisztázás kedvéért: sem jelen írás, sem a kötet nem állítja, hogy e projektek szervezői mindenivel tökéletesen együttműködének (ennek cáfolatára legyen elég könyvfirkálásra való hajlamuk). A ...NYITOTT MÚZEUM... szerző- és grafikusgárdája a részvételi művészeti projekteket kutatva egyszerűen csak ugyanazt ismerte fel, amit a világ egyik legbefolyásosabb gondolkodója, az irracionális pszichoszociális hatások kutatója, Dan Ariely izraeli közgazdász. Hogy érdemes törekednünk azoknak a régi intézményeknek a megújítására, amelyek észrevétlenül rossz irányba befolyásolnak minket. A részvételi ideán alapuló projektek pontosan azért állítanak fel új típusú korlátokat saját maguknak, mert kezdeményezőik felismerik a veszélyt, hogy e korlátok nélkül önmagukat alighanem ítélkező, kitüntetett, hierarchikus pozícióba helyeznék. Tehát amikor strukturális változtatásokat javasolnak, a saját magukba vetett feltétlen bizalom helyett önnön korlátaikat ismerik fel. E hibás struktúrákban önkéntelenül működésbe lépő hajlamok mérséklésére szabja önkorlátozó, a fennálló intézményrendszeren kívül érvényes szabályait a boali fórumszínház vagy épp a ...NYITOTT MÚZEUM... közvetlenebb tárgya, a latin új muzeológia (szociomuzeológia). (Feltételezem, az sem véletlen, hogy mindkettő a hatvanas évek Latin-Amerikájából származik: a változtatás igénye jellemzően nem ideális körülmények között születik meg, hanem a hasonló kezdeményezéseket véggépp marginalizáló, elnyomott státusban.)

¶ A magyar művészetkritikában ellenkezőleg: először a rendszerváltás környékén jelentkezik a ...NYITOTT MÚZEUM... tipográfiájára feltűnően emlékeztető többszólamú kritikaforma – mégpedig az irodalomkritikában. A játékos formán

Sarnyai Krisztina felvétele

keresztül pedig paradox módon éppen az önkorlátozás igénye. Mert a 2000 folyóirat *Margináliái* (Szilágyi Ákos szöveleménye) a kinyilatkoztatás csábító lehetőségével szakítanak, amikor az együttműködés mellett döntenek. Szűts Miklós tipográfijában többféle hang is elkülönül: a szerkesztőség számára fontos irodalmi műről szóló tanulmányt legtöbbször Margócsy István írja, mellette a margón pedig a szerkesztőség jegyzetei is megjelennek. Mintegy a középkori kódexmásolók jegyzeteivel alkotva távoli rokonságot. Közös fórummá, platformmá vagy agorává tágítva ki a kritika eredetileg a normativitásból fogant műfaját. E margóra írt jegyzetek Margócsy állításaival vitatkoznak, de az is lehet, hogy éppen ujjonganak egy-egy észrevételén, vagy akár kiegészítik és továbbgondolják azokat. Kihangosítva és a 2000 olvasóit is bevonva az aktív olvasás folyamatába és azokba az értelmezésekbe, amelyeket a szerkesztőség tagjai a szöveg első olvasása közben egy-egy ponton gondoltak vagy éreztek. A cél: szakítani a megörökölt, monologikus és normatív kritikai struktúrával; az addig hagyományos, többnyire a harci retorika által uralt nyelvezettel. Az új forma tehát immár *struktúrájában* is hangsúlyozta, hogy a dialógus (uram bocsá!) akár véleménykülönbség mellett is lehetséges. Voltaképpen e struktúráján keresztül éppen a kritikai életből addig hiányzó együttműködést, a demokratikus vitát tette (újra?) lehetővé, amikor a szerkesztőség szokatlan jókedvvel majd másfél évtizeden át beszélgetett és vitatkozott e *Margináliák* nyilvános terében. Tárgyát komolyan véve, egymás véleményét mégsem kioltva, a végső döntést anynyi olvasó kezébe helyezve, ahányan olvasták, olvassák és fogják még olvasni ezeket a szövegeket.

¶ Személyes érintettségem és elkötelezettségem e többszólamú formakísérletek iránt pedig – egyebek mellett – ott van, hogy ugyanezt a formát gondoltuk tovább mi is a *SZÍNHÁZ* folyóiratnál. Tompa Andrea főszerkesztésében 2015-ben egy új csapattal fogtunk bele – a lap hagyományainak megtartása mellett – új hagyományok elindításába: egy kortárs szemléletű színikritikai orgánium elgondolásába. Hiányoltuk a többszólamúságot úgy a közéletben, mint a színikritikában, és úgy gondoltuk, hogy ezen egyénileg sokkal nehezebb változtatni, mint ha maga a műfaj tesz egy lépést a polifónia irányába. A későbbi, a lapban megjelentetett szerkesztett kerekasztal-beszélgetések, kommentlancok és egyéb többszólamú műfajok mellett első lépésként ezért indítottuk el az úgynevezett „Többhangú kritikát” éppen a *Margináliák* mintájára. Hogy demonstráljuk: a lapban közölt cikkek, ahogy korábban Koltai Tamás főszerkesztése alatt, úgy ma sem feltétlenül a szerkesztőség álláspontját képviselik. Nem célunk a lap normatív álláspontját hirdetni egy-egy előadásról. Annál inkább célunk volt jelezni, hogy többféle nézőpont esetén sem feltétlenül tartjuk „hibásnak”

az egyiket. Miközben talán egyikünk sem merete volna vagy merné kijelenteni, hogy a normatív kritika ideájának leértékelődésével párhuzamosan e normativitás kivészett volna a mainstream kritikai gyakorlatból vagy akár saját ösztöneinkből. Ahogy azt sem, hogy az új idők szavára (például részvételi művészeti formákra) válaszképpen tömegesen jelentkeztek volna a kritika műfajának rendhagyó formai átértelmezései. Miron-Vilidár Vivien arculattervét valahol terápiának is szántuk (saját magunk számára is).

¶ A *Többhangú kritikákban* a *Talmud* szerkezetét felidézve „öleljük körül” kommentárokkal az eredeti szöveget. Minden esetben két-két szerzőt kérünk fel egy kritika kommentálására: hol két színikritikust, hol az előadáshoz kapcsolódó tudományterületek más képviselőit, akik az adott előadást érintően releváns, sok esetben a kritikus ízlésétől különböző nézőponttal is gazdagítják a fontosabb előadásokról folyó diskurzust. Középiskolai irodalomtanárok, pszichiáterek és történészek „kommentálták” *Többhangú kritikáinkat*: akik a „színház” nézőpontjából „civiliek” ugyan, azonban saját tudományterületük, a diskurzusba behozott tudásuk felől nézve „szakértők”; valahogy úgy, mint amilyen értelemben a híres német dokumentumszínházi társulat, a Rimini Protokoll nevezi „talált” előadóit, akik kizárólag az ő előadásaikban működnek közre színészként.

¶ Azért is élvezem nagyon a ...*NYITOTT MÚZEUM*... böngészését, mert igen tudatosan (alighanem a Riminihez hasonló okokból) szerzői sem használják az „amattör” – „profi” szembeállítását. Ezzel összefüggésben pedig úgy tűnik nekem, hogy pontosan azokat a kérdéseket teszik fel, amiért a *Margináliák* is megszülettek, és amiért mi a *SZÍNHÁZ*-ban ezt a formát szeretjük. Azért, mert nem engedni elfelejteni az olyan – sajnos gyakran elfelejtődő – kérdéseket, hogy vajon elsősorban az össz-tudás gyarapítása vezérel-e írás közben? Vagy esetleg győzni szeretnék a vitában és uralni a diskurzust? Legfőbbképpen pedig a posztkolonialista elméletekkel összhangban azt a szempontot, hogy kinél van a „végső” véleményformálás joga? Kell-e meglévő intézményeinknek – múzeumoknak, művészet kritikának – módosítani saját eszköztárán és túllépnie az esztétikai megközelítés kizárólagosságán akkor, amikor e megközelítés korlátaival az új képzőművészeti és színházi határterületek részvételi kezdeményezései folyamatosan szembesítenek minket?

¶ A ...*NYITOTT MÚZEUM*...-nak talmudi tipográfiáján keresztül performatív válasza is van a fenti kérdésekre, és ez annál is helyénvalóbb, mert a zsidó kommentárhagyomány egy muzeológiai fogalmon keresztül meg is jelenik a könyvben. Az egyik fejezetben a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár igazgatója, Toronyi Zsuzsanna fejti ki a „kommentár-muzeológia” elképzelését, amely a zsidóság ősi szövegértelmező hagyományán, az állandó szövegkorpuszra való újabb

Az elképzelés értelmében a zsidó muzeológiának a Talmud szellemében, tág kontextuális hálóban kell bemutatni a közösség hagyatékát.

és újabb rákérdezés/újraértelmezés hagyományán alapszik, amikor ugyanezt a gyakorlatot vezeti be a múzeumba. Az elképzelés értelmében a zsidó muzeológiának a *Talmud* szellemében, tág kontextuális hálóban kell bemutatni a közösség hagyatékát. Hogy a kérdezés jesivai módszerét követve, végső tudás helyett a kiállítás átadja mindazt az – olykor egymásnak ellentmondó! – információt, amely kész válaszok helyett új kérdések megfogalmazását is lehetővé teszi. Ebből a szempontból külön izgalmas a könyvhöz tartozó, az olvasó aktivizálását segítő flexibilis weboldal (nyitottmuzeum.neprajz.hu/), amely az egyénre szabható: a webes változat ugyanis letölthető és ily módon egyéni változatban is megőrizhető.

¶ Itt akár be is lehetne fejezni, de színházkritikai területről érkezve bevallom, leginkább azt találok irigylésre méltónak, hogy a ...*NYITOTT MÚZEUM*... mögött húzódo kutatást a Néprajzi Múzeum „személyében” egy állami intézmény kezdeményezte. Hiszen azokról az irodalmi, illetve színházi kritikai formákról, amelyekről fentebb szó esett, nem állítható, hogy képesek lettek volna megújítani a napi és hetilapok kritikai intézményeit vagy pótolni azok hiányosságait: helyette egy alternatív kritikai platformot alakítottak ki, amelytől függetlenül a szélesebb társadalomban továbbélhet a véleményvezérek és „megmondóemberek” kinyilatkoztatásokon alapuló kultúrája. Kérdés, hogy egy esetleges rendszerszintű változáshoz a közgondolkodásban feltétlenül makroszinten is szükség van-e az alternatív formakísérletekre. Vagy pedig a meglévő struktúrákra is lehetnek érdemi hatással az olyan kísérletek mint a „*Ketten egy új könyvről*” (*Élet és Irodalom*), tehát a *Margináliák*, kerekasztal-beszélgetések, kommentlancok és „nyitott formák” világa? És következhet-e ezekből szélesebb értelemben vett szemléletváltás? Illúzióim nincsenek, de a ...*NYITOTT MÚZEUM*... mégis egyfajta bizonyíték, hogy e kísérletek valamilyen formában visszahathatnak meglévő intézményekre. Bár az érdemi változáshoz a nagy hatósugarú média használata is elengedhetetlen volna. Hiszen mindez messze túlmutat a művészetkritika elitista műfaján: a párbeszéd kultúráját kellene végre kialakítani, automatizmusokat és örökölt frusztrációkat megváltoztatni. Miközben az együttműködés mint tudás a fennálló állami iskolarendszerben (finoman szólva) nem tűnik eléggé fejleszthetőnek. Ezért hárul kiemelt szerep minden, akár csak mikrocsoportokra kiható, de szemléletváltást szorgalmazó kísérletre. És ezért fontos ez a könyv.

